

GrepI, Miroslav

[**Bauer, Jaroslav. Vývoj českého souvětí**]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1961, vol. 10, iss. A9, pp. [191]-194

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100605>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RECENZE, REFERÁTY, ZPRÁVY

Jaroslav Bauer: Vývoj českého souvětí, Praha 1960, 402 s.

V nakladatelství Československé akademie věd vyšla jako čtvrtý svazek Studií a prací lingvistických rozsáhlá monografie Jaroslava Bauera *Vývoj českého souvětí* (Praha 1960, str. 402). Obsahuje systematický popis a výklad vývoje souvětí českého systému češtiny, všech souvětí typů od nejstarších dob po současnost. Je to práce neobyčejně závažná jak svým tématem, tak i metodou jeho zpracování a bohatými badatelskými výsledky.

1. Autor přistupoval k syntetickému zpracování českého souvětí po řadě průpravných studií a článků publikovaných časopisecky. Systematicky v nich řešil důležité dílčí otázky povahy teoretické i metodologické; zabýval se zvláště klasifikací souvětí, vztahem parataxe a hypotaxe v historickém aspektu, vnitřní strukturou souřadného souvětí, možnostmi rekonstrukce psl. souvětí, vlivem latiny a řečtiny na vývoj syntaxe slovanských jazyků aj. Stejně promyšleně zpracovával také dílčí témata z oblasti srovnávací a porovnávací souvětí syntaxe slovanské; velkou pozornost věnoval zejména funkčnímu využití spojek a spojovacích prostředků. Základní metodologický postup si vypracoval a ověřil v samostatně publikovaných studiích o vývoji stupňovacího a vylučovacího souvětí v češtině.

Jádro Bauerovy práce tvoří (1) dynamický popis a výklad staročeského souvětí systému ve XIV a XV. století, (2) obraz vývoje jednotlivých souvětí typů od nejstarší doby do nové češtiny, (3) výklady o genezi souvětí typů a spojovacích prostředků.

Obraz staročeského souvětí systému je v práci podán v relativní úplnosti; autor zachytil všechny typy spojení vět a všechny spojovací prostředky starého jazyka. Jsou mezi nimi zahrnuta i spojení, která nelze pro tu dobu jednoznačně charakterizovat ani jako paratactická, ani jako hypotactická, neboť jejich spojovací prostředky si ještě ve značné míře zachovávají stopy původního lexikálního významu, tj. jejich gramatikalizace a přetvoření ve spoju nejsou ještě do důsledku provedeny.

Názorné a přesvědčivé je v práci vyloženo vývoj jednotlivých souvětí typů od stavu staročeského až do současnosti. Bauerovi se podařilo postihnout integrační proces probíhající mezi konstrukcemi různého původu a ukázat na jejich stmelování v souvětí typy na podkladě jednoho společného abstraktnějšího vztahu. Zachytil a vložil všechny uzlové body tohoto procesu v historickém vývoji, zejména změny ve významu spojek a spojovacích prostředků a posuny v rozsahu jejich užívání a s poměrně velkou přesností tyto změny chronologicky zařadil. Všechny základní vývojové tendence jsou bohatě doloženy názornými a přesvědčivými doklady.

Velkou pozornost věnoval výkladům genetickým — vzniku souvětí typů a původu spojovacích prostředků. Třebaže jeho práce ve svém celku není studií srovnávací, tyto výklady autor správně opírá nejen o materiál český, ale i o širší základ historickosrovnávací. To mu umožnilo zpřesnit nebo i opravit mnohé starší výklady jiných badatelů; srov. např. výklady o spojení *ať* (str. 170n), o původu absolutního relativia *jesto* (str. 210n), časového *až* (str. 232), důvodového *poněvadž* (str. 295), přípustkové spojky *ač* (str. 333) aj.

2. Práce se opírá o vlastní bohatý a přesvědčivý materiál. Četné památky, zvláště staročeské, excerpoval autor v úplnosti, pozdější texty jsou excerповány výběrově se zřetelem k jevům, které ilustrují průběh hlavních vývojových změn v jednotlivých souvětí typech. Zvláštní pozornost věnoval Bauer excerpci různých rukopisů též památek a srovnávání překladových textů s jejich cizojazyčnou předlohou. Tato excerpta mu umožnila v mnoha konkrétních případech průkazně doložit původní významové odstín spojovacích prostředků nebo osvětlit jejich významové přehodnocování. Konfrontace překladového textu s cizojazyčným originálem (většinou latinským) využil autor mimo to k objasnění cizího vlivu na vývoj českého souvětí systému. Vlastní materiál doplnil doklady z prací J. Gebauera, Fr. Trávníčka, Jos. Zubatého, J. Jungmanna, V. Zigmunda a jiných starších badatelů.

V plné míře využil také starších badatelských výsledků z oblasti historické a soudobé syntaxe. S příkladnou pečlivostí a důkladností upozorňuje při svých výkladech na vše, co k jednotlivým problémům přinesla česká jazykověda. Její výsledky však mechanicky nepřejímá; opírá se o ně, vychází z nich, avšak v mnoha konkrétních případech, kdy ho analýza jazykového materiálu vede k závěrům nebo hypotézám jiným, zaujímá k starším badatelským výsledkům stanovisko kritické a je třeba konstatovat, že většinou jsou jeho argumenty plně přesvědčivé. Zcela samostatný a nový je Bauerův metodický postup při zpracovávání vývojových tendencí souvětného systému. Velkým kladem Bauerovy práce je také to, že při svých výkladech přihlédl k monografiím a studiím z oblasti souvětné syntaxe jiných slovanských jazyků. To mu umožnilo zvláště genetické výklady opřít o širší a hlavně spolehlivější základnu srovnávací a do výkladů o vývoji jednotlivých souvětných typů vělenit mnoho cenných poznámek a odkazů na stav nebo vývojové tendence v jiných slovanských jazycích. V práci využívá také výsledků, k nimž dospěla v oblasti souvětné syntaxe dialektologie. Často konfrontuje vývoj syntaktických prostředků spisovného jazyka s dnešním stavem v nářečí. Opírá se při tom i o nejnovější monografie dosud nepublikované, avšak obhájené jako kandidátské disertace. Sám pak ve svých výkladech přináší mnoho nových postřehů týkajících se obecných i jednotlivých rozdílů mezi souvětným systémem spisovným a nářečním.

3. Vysoká je metodická úroveň Bauerovy práce a způsob, jakým zvládl obsáhlé a obtížné téma. Z tohoto hlediska je příznačné to, že sleduje vývoj souvětných typů, nikoli vývoj jednotlivých druhů větných spojení podle jejich výrazových prostředků. Tento postup je dán cílem práce: autor se snaží ukázat, „jak se během staletí postupně tvořil souvětný systém dnešní“ (str. 17).

Klasifikaci souvětných typů a její teoretické zdůvodnění podává v úvodu práce. Tu je závažné to, že souvětí podřadné nedělí na typy podle členské platnosti vedlejší věty, nýbrž podle obsahového vztahu věty vedlejší k větě řídicí na věty obsahové, doplňovací věty vztahné a věty příslovečné (přísllovečně určovací). Tato klasifikace je zdůvodněna také historicky, neboť členská funkce vedlejší věty nebyla rozhodujícím vývojovým činitelem. „Jako zvláštní typy se nevyvíjely věty podmětové, předmětové, přívlastkové a přísudkové, nýbrž zvláště probíhal vývoj vět obsahových a zvláště vývoj vět vztahných.“ (Str. 18.) V této souvislosti Bauer velmi pěkně ukázal, že souvětné typy nejsou „umělou abstrakcí“, nýbrž „reálně existujícím jazykovým faktem“; vznikly ze spojení vět různého původu vyvíjejících se stejným směrem. A právě tento společný směr vývoje geneticky různých konstrukcí je projevem jejich reálnosti. V historickém aspektu ho můžeme nejen velmi dobře postihnout, ale také odhalit jeho vnitřní zákonitosti. To se Bauerovi v práci v plné míře podařilo.

Metodicky jednotné je zpracování vývoj jednotlivých souvětných typů. Vlastní výklady historické jsou vždy uvedeny hutnou obsahovou a výrazovou charakteristikou souvětného typu v současné češtině. Tyto charakteristiky velmi usnadňují pochopení vnitřních zákonitostí, které se v historickém vývoji daného typu uplatňovaly. Zároveň jsou však samy o sobě cenným příspěvkem k hlubšímu poznání souvětných typů češtiny dnešní. Bauer se totiž nespokojil jen s vnější charakteristikou souvětných typů, s výčetem těch znaků, které odlišují jeden typ od druhého, ale využívá poznatků z vývoje souvětí, vyložil jejich dnešní vnitřní strukturu; ukázal, jaké druhy významových odstínů existují v rámci základního souvětného vztahu, a v souvislosti s tím vystihl v každém jednotlivém typu sémantickou specializaci jeho spojovacích prostředků. Srov. zvláště charakteristiku souvětí slučovacích (str. 28n), odporovacích (str. 45n), vět časových (str. 221n), způsobových a měrových (str. 257) aj.

Po charakteristice souvětného typu z hlediska dnešního uvádí Bauer všechny druhy spojení, která tento typ konstituovala ve staré češtině, a sleduje potom jeho vývoj až do současnosti.

Třebaže ve staré češtině byly už k převážné většině dnešních souvětných typů položeny základy, nekryjí se plně typy dnešní s typy staročeskými. Autor je si toho při všech svých výkladech dobře vědom a v závěrečných kapitolách pojednávajících souhrnně o vzniku souvětných typů (str. 351n) a o hlavních vývojových tendencích českého souvětí (str. 356n) základní rozdíly mezi stavem dnešním a stavem staročeským velmi pěkně objasnil. Jde v podstatě o to, že ve starém jazyce nebyly ještě souvětné typy vybudovány na jednom základním abstraktním vztahu, nýbrž byly tvořeny třístí drobnějších spojení, „u nichž pronikal vztah konkrétnější, speciálně zbarvený zbytkem lexikálního významu spojovacího slova.“ (Str. 359.) Teprve v průběhu dalšího historického vývoje s postupující gramatikalizací spojovacích prostředků tyto dílčí konkrétní významové odstíny zanikaly a zůstal jenom vztah základní, společný všem druhům spojení konstituujících daný typ. Tak docházelo k vnitřnímu stmelování souvětného typu, které se projevilo zpravidla i po stránce výrazové, a to tak, že se pro celý typ ustálila jedna dominantní spojka. Z metodologického hlediska je třeba u Bauera vyzvednout také to, že při svých výkladech o vývoji jednotlivých souvětných typů chronologicky jasně odlišuje fakta a jevy historické od předhistorických. Týká

se to zvláště výkladů genetických, vzniku spojek a spojovacích prostředků a charakteristiky jejich významu.

4. Na první pohled překvapuje, že ve své práci věnoval poměrně velkou pozornost historickému vývoji souvětí různých typů souřadných. Tradičně se mělo za to, že souřadné typy jsou vývojově starší než podřadné, že se hypotaktická spojení vyvíjela už z hotových útvarů parataktických. To vedlo starší badatele k tomu, že historickému vývoji parataktických typů nevěnovali větší systematickou pozornost. Bauer však ukázal, 1. že obojí typy — souřadné a podřadné — se vyvinuly veelku nezávisle a souběžně z původního volného řazení vět, 2. že parataktické typy prošly v historickém období stejně bohatým vývojem jako typy hypotaktické.

Z jeho výkladů o vývoji souvětí odporovacích je např. patrné, že z velkého množství odporovacích spojek jsou v podstatě jen tři skutečně staré (*ale, avšak a než*), ostatní nabyly odporovací platnosti později (např. původně stupňovací *nýbrž*), některé dokonce až velmi pozdě (např. *však, leč, kdežto, jenže*). U souvětí vylučovacího se ukazuje, že se jeho vývoj po stránce výrazové dovršil v podstatě až za obrození: v základním vztahu zvítězila vedle jednoduché spojky *nebo* dvojice *buď — nebo* místo staršího opakovaného *nebo — nebo*. A v typu tzv. libovolnostním byla spojka *buď*, která je imperativního původu, vytlačena spojkami *al* nebo *necht*. Souvětí stupňovací se vůbec formovalo v samostatný souvětí typ teprve až v době historické během 14. a 15. století (str. 80) a po výrazové stránce prošlo do dnešní doby velikým vývojem; v jeho procesu zanikly např. původně hojně stupňovací spojky *nýbrž, anobř, alebrž* a takřka až na prahu nové češtiny vznikla dvojitá stupňovací spojka *metoliko (nejen) — nýbrž i*.

Jen z toho, co jsme uvedli, je patrné, že systematické zpracování vývoje souřadných souvětí typů je neobyčejně cennou složkou Bauerovy knihy. Jsou to výklady průkopnické jak z hlediska metodologického, tak co do badatelských výsledků.

Mnoho nových poznatků v celku i v jednotlivostech přináší rovněž autorovy výklady o vývoji typů podřadných. Zde se mohl již ve větší míře opřít o starší práce, zejména o Trávníčkovu zpracování staročeské skladby.

Upozornil bych zvláště na některé nové výklady týkající se funkce a vývoje kondicionálu v souvětí s obsahovými větami oznamovacími a na podnětné poznámky o původu těchto vět (str. 143n). Stejně závažné jsou i Bauerovy připomínky k vývoji práci platnosti kondicionálu v obsahových větách žádacích a ve větách účelových (str. 177n). Kritické stanovisko zaujímá k názoru, že se práci platnost podob typu „nesl bych“ vyvinula přímo z jejich původní minulé platnosti indikativní. Zdá se pravděpodobnější — a Bauer to také naznačil — že je třeba při výkladech o vzniku práci platnosti v kondicionálu vycházet z modálních odstínů tvarů „nesl bych“, tj. z toho, že se jimi vyjadřovaly děje ne pině reálné, možné, podmíněné, žádoucí apod. Popis vývoje vět vztahových opřel Bauer o objevené výklady Trávníčkovy o dvojitý původu a platnosti relativních konstrukcí (tázacích — uvozených zájmeny původu interogativního — a nezájmených — uvozených zájmeny původu demonstrativního).

Velmi podrobně zpracovává Bauer složitý vývoj souvětí časového. Podařilo se mu ukázat, že jeho výsledkem bylo vytvoření celého systému časového souvětí v dnešní češtině. Jeho analýzu podal v samostatné studii *Časové souvětí*, sborník *Rodné zemi*, Brno 1958, str. 236—239. Přesto však bude ještě třeba věnovat podrobnější pozornost vývoji časového souvětí za humanismu a za obrození; týká se to zvláště spojky *an* v časových větách, proniknutí spojky *když* do časových vět s rychlým sledem děje, spojky *jakmile* a zvláště vzájemného vztahu a vývoje spojovacích prostředků, kterými se od dob humanismu vyjadřoval časový odstín s paralelními ději (*an, an zatím, co zatím, mezi tím, an ... , mezi tím, co ... , zatím* co apod.).

Velmi obsáhlá je kapitola o vývoji příslušných vět způsobových: srovnávacích, měrových a účinkových. Nový pohled na tyto věty přináší také jejich novočeská charakteristika.

Vývoj souvětí typů je ukončen výklady o větách příčinných, účelových, podmínkových, přípustkových a omezovacích. Nové je Bauerovo pojetí podmínkové přípustkového typu souvětí; zahrnuje sem jednak věty s tzv. vyřčenou podmínkou, jednak podmínkové věty imperativní.

*

Bauerova práce přináší hluboké a všestranné poučení o stavu souvětí v starších obdobích češtiny a svým zaměřením vývojovým podstatně přispívá k vědeckému poznání souvětího systému dnešního. Vyniká jednotnou, promyšlenou koncepcí a jasně formulovanými výklady. Štane se nepochybně dobrým východiskem pro speciální studie dílčí a spolehlivou základnou pro bádání v oblasti historickosrovnávací souvětí skladby slovanské. Bauerovu studii uvítají i naši dialektologové, neboť jim poskytuje možnost posoudit nářeční jevy z vyššího hlediska, z hlediska vývoje českého jazyka jako celku. Poznají lépe, na co je třeba se při nářečním průzkumu orientovat, co je jev starý a co je jev novější, co je obecné pro celé naše jazykové území a co je specifické pro

to nebo ono lokální nářečí. Mimo to právě tato práce ukazuje na naléhavou potřebu systémového zpracování souvětí v období humanismu a za obrození a vytváří pro ně všechny základní předpoklady.

M Grepl

Bruno Meriggi: La lingua slovacca. Firenze (Sansoni) 1956.

Autorem této italské mluvnice slovenštiny o 176 stranách je *Bruno Meriggi*, docent slavistiky na universitě ve Florencii. Je třeba ji uvítat s upřímnou radostí a s opravdovým uznáním, uváží-li se, že s četnými potížemi musí pracovat i dobrý odborník o mluvnici cizího jazyka a že se jich Meriggi neleká, třebaže nepochybně věděl o tom, že jeho knihu bude číst přece jen malý okruh zájemců.

Ve svém díle autor probírá velmi důkladně hláskosloví a tvarosloví soudobé slovenštiny, ale v tomto rámci si všímá pozorně i tvoření kolektiv, deminutiv, augmentativ atd. na str. 54 an., o tvoření adjektiv na str. 76 an., o rozdílech v pojímání zájmen ve větách typu: Pestujeme svoju záhradu, pestujeme našu záhradu na str. 86, o užívání číslovky *jeden* na str. 95 a 96. Ve fonetice věnuje spisovatel značnou pozornost výslovnosti a historickým hláskoslovným změnám, kdežto v odstavci o pravopise zmiňuje se zcela stručně toliko o tom, kde se vyskytá *ä, i, y* a jak se dělí slabiky. Krátká je též zmínka o přízvuku. O rytmickém zákoně nepojednává autor v samostatné kapitole, nýbrž při každém mluvnickém jevu zvlášť. Rozlišuje deklinaci nominální, adjektivní, pronominální a smíšenou. Za povšimnutí stojí některé odchylky Meriggiho od obvyklého postupu v dosavadních slovenských mluvniciích a jazykových příručkách. Tak např. vzory *gazdina* a *pani* nejsou uvedeny u substantiv, ale samostatně po výkladu o adjektivech. Pro neutra volí autor dosti neobvyklé jako vzor slovo *videnie*. Slovesa třídí spisovatel na slovesa pravidelná a nepravidelná, na atematická a tematická. U pravidelných sloves rozeznává dále po vzoru Slovenské gramatiky od Paulinyho, Štolce a Ružičky čtrnáct tříd. Poměrně málo místa zabírají spisovatelovy výklady o příslovcích, předložkách, spojkách a citoslovcích.

Zvláštnosti mluvnice Meriggiho, třebaže je určena především pro potřeby praktické, jsou stále odkazy netoliko na staroslovenštinu, ale místy i na jazyky jiné, např. na češtinu. Někdy podle mého soudu zachází autor v tomto směru při srovnávání a při četných výkladech etymologických až příliš daleko, jak svědčí např. obsáhrný exkurs o stl. skloňování *oko- očeše, ucho - ušese* (s. 47), odkazy u subst. *belák* (= houba bedla) na němčinu, litevštinu aj. (s. 63), zevrubný výklad o původu spojky *totiž* (Meriggi píše proti Pravidlům *totiž*) na s. 142 atp.

Autor doprovází své výklady dostatečným množstvím dokladů; sluší zdůraznit, že jsou to doklady namnoze nové, s kterými se nese setkáváme v současných mluvniciích nebo jazykových příručkách. Srov. např. subst. *treľce* (= 1. struhadlo, 2. rašple; s. 49), *žieňa* (s. 52), *kengura* (s. 53), *mrňús* (s. 60) atd. Stojí také za uváženu, zda v knihách určených cizincům je užitečné zaznamenávat i tvary nářeční, neboť hrozí nebezpečí, že uživatel mluvnice Meriggiho může přijít někdy do rozpaků, zda bžít o tvar spisovný nebo dialektický.

K jednotlivostem v knize Meriggiho možno mít tu a tam doplňky nebo i námitky. Uvedu aspoň některé. Připouští autor dvojtvary *u // a* (s. 21) v gen. sg. toliko u vlastních jmen Krasko, Krno. nikoli však u jména Botto? — Je si spisovatel vědom významového rozdílu mezi tvary Chalupkovia a Chalupkovicie (s. 23)? — S jeho vysvětlením střídavého užívání koncovek *-a, -u* v gen. sg. u vzoru *dub* (s. 27–29), a to tak, že tu běží jednou o vyjádření konkrétnosti nebo abstraktnosti, osobnosti nebo neosobnosti, nelze všude souhlasit, i když třeba připustit, že je to pokus zajímavý a podnětný. — Autor zapomněl uvést (s. 36) příklad genitivu pl. s vkladným *á*, jestliže uvnitř slova je souhlásková skupina s konsonantem *k* (např. slivák vedle sliviek). — Předložkový tvar *bezeň* (s. 139) se ve spisovné slovenštině nevyskytá. Termín „složkový“ pravopis (s. 153, pozn. 2) je nezvyklý; užívá se zpravidla pojmenování „spřežkový“ pravopis. Atp.

Autor přidal ke své práci nástin tzv. vnějších dějin slovenského jazyka. Tak probírá v drobnějších kapitolách např. jazykové poměry v říši Velkomoravské, panství Madarů, pronikání češtiny na Slovensko, bernoláčtinu a štúrovštinu, slovenský purismus za předmnichovské republiky, úřední Pravidla slovenského pravopisu atd. Některá místa v této části knihy bylo by myslím nutné zpřesnit, doplnit, ev. i opravit. Na omluvu autora lze však připomenout, že o mnohých otázkách, zejména o vzniku, rozšíření a funkci spisovné češtiny na Slovensku, není dosaženo dosavad mezi odborníky žádoucí jednotnosti. Překvapuje, že v literatuře předmětu chybí vedle pojednání Jána Stanislava „Spisovný jazyk slovenský“ ve sb. Slovenské spisovné jazyky v době přítomné (Praha 1937, s. 61 an.) závažná studie Václava Vážného v Československé vlastivědě (řada II, Praha 1936, s. 145 an.).

Do knihy se vloudilo několik tiskových chyb; uvážíme-li však, za jak těžkých podmínek musila pracovat italská tiskárna, sluší říci, že je jich poměrně málo. Srov. např. tože m. tože (88), šest m.